વણી ખાતા તરફથી ઈનામ માટે મંજુર થઈ છે.

વનવાસિની.

લેખક.

કૃપાશંકર દોલતરામ ત્રવાડી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

શા. પોપટલાલ મગનલાલ.

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડેપો.

રતન પોળના નાકે,—અમદાવાદ.

અમદાવાદ.

શ્રી 'સત્યપ્રકાશ' પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા પ્રેમચંદ નાહાલચંદ

તથા ડાહ્યાભાઇ શકરાભાઇ ગાંધીએ છાપ્યુ છે ચીચીગા.

આવૃત્તિ ૨ જી પ્રત ૧૦૦૦

સવત ૧૯૬૮ સને ૧૯૧૧

આ આ[illegible]માં [illegible] કરવામાં આવ્યો નથી,

કીંમત એક આનો.

વનવાસિની.

પ્રકરણ ૧ લું.

એક પૂનેમને દિવસે રાત ઘણી ગઇ છે, પ્રાણી માત્ર ઉધ્યા છે, આકાશમા પૂર્ણચદ્ર ઉગ્યાથી ચદની ખીલી રહી છે, પૃથ્વી તેજોમય બની છે, પવન ધીમો ધીમો વાય છે તે-ની ઝાડના પાદડા તથા ફૂલ હાલહાલારોલ કરી રહ્યા છે, તથા તેમાના કેટલાક જાણે હિચકા ખાતા થાકી ગયા હોય તેમ ભોયપર પડે છે, અને ઝરઝર અવાજ કરી વહેતી નદીના નિર્મળ પાણીપર ચદ્રમાનું અજવાળુ પથરાયાથી જાણે સ્ફટિક મણિનો ચકચકતો રસ વહેતો હોય એમ લાગે છે તે વખતે એક જુવાન માણસ ઉતરી ગયેલે ચહેરે નદીને કિનારે બેઠો છે કુદરતની આવી રળિઆમણી શોભા છતા તે જુવાનની નજર તેના તરફ ખેચાતી હતી પણ જાણે કોઇ જોગીરાજ ધ્યાન ધરવા બેઠો હોય તેવી રીતે એકચિત્ત થઈને તે કંઇ વિચાર કરે છે, અને વચ્ચે એક એક ભારે નિસાસો (નિશ્વાસ) નાંખતો જાય છે. દિલગિરીનાં તમામ ચિન્હ એના ચહેરાપર ખુલ્લી રીતે દેખાય છે.

એ જુવાનની પુંઠ પાછળ એક ગાઢું વન હતું. તે વનમાંથી એક નવા ખીલેલા ગુલાબના ફુલના જેવી કોમળ અને સુદર પણ ઘણી ગભરાયલી સ્ત્રી તેજ વખતે નીકળી આવી અને આંખો ફાટી રાખીને ચારે બાજુએ જેવા લાગી તેવામા એકદમ તેની નજર એ જુવાનપર પડયાથી જાણે મડદામા પાછો જીવ આવ્યો હોય તેમ તેનો ગભરાટ શમી ગયો. પછી તે ધીરે ધીરે ચાલીને જુવાનની પછવાડે આવી ઊભી રહી, પણ તે જુવાન પોતાના વિચારમા મશગુલ થયેલો હતો તેથી તેણે તેને દીઠી નહિ પછી પાછળ ઊભે ઊભે તે સ્ત્રી તે જુવાનના મનની ઉંડી દિલગિરી ઝટ જાણી ગઇ અને તેથી તે પોતે પણ દિલગિર થઇને તેના એક પાસે બેશી ગઇ આ વખતે તે જુવાનની નજર તેનાપર પડી. તેથી તે તેને કઇક કહેવાનુ કરતો હતો, એટલામા સ્ત્રીએ પોતાનો હાથ તેના હાથપર મૂકીને ગભરાટથી તેને પૂછયુ કે-"આ શુ ! આટલી મોડી રાતે અહીં કેમ આવ્યા છો ? કાઇ તબીયત તો બગડી નથી ?"

આ પૂછવાનો કશો જવાબ નહિ આપતા તે જુવાન તે પ્રેમાળ પ્રતિમા જેવી સુદરીના મુખરૂપી ચદ્રમા તરફજ જોઈ રહ્યો, તેથી તે બાઈએ ફરીથી તેને પૂછયું-"કેમ કંઇ બોલતા નથી ? શુ તમને મારાપર કંઇ ગુસ્સો ચ્હડયો છે?" આ વખતે તે જુવાનનુ ઉતરી ગયેલું મ્હો જરા હસતું

લાગ્યું. પછી તે સુંદરીને પોતાની અડોઅડ બેસાડીને સ્નેહપૂર્વક તેણે કહ્યું–"શોભના ! તું શુ એવી છે કે તારા ઉપર ગુસ્સો રહે ? મને એક સ્વપ્નું આવ્યું તેમાં જોયેલા દેખાવથી મારૂં મન ચંચળ થયાને લીધે તને જગાડયા વિનાજ આ તરફ ચાલી આવ્યો છું."

તે સાંભળીને આતુરતાથી શોભનાએ તેને પૂછ્યું "સ્વપ્નામાં તમે એવુ શું જોયું કે જેથી એકદમ એ પ્રમાણે થઇ આવ્યું ?" તેને આમ આતુર બનેલી જોઇને તે જુવાન કહેવા લાગ્યો કે–" સ્વપ્નામાં મેં એક મોટું તળાવ જોયું તે તળાવમાં હજારો મોટા મોટા કમળ ખીલી રહ્યાં હતા, તેમાંના એક કમળ ઉપર મા પલાઠી વાળીને બેઠી હતી તળાવના પાણીની લેહેરોને લીધે જેમ જેમ કમળ હાલતા તેમ તેમ માના પગ હાલતા હતા આ દેખાવ જોઇને હુ ગાડો ઘેલો થઈ ગયો અને માના ખોળામા બેસવા જવા માટે ડાગળીછટ્ટની પેઠે કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના એકદમ કૂદીને તળાવમા પડી માને પકડી પાડવા માટે પાણીમા આમ તેમ ઘુમવા લાગ્યો મને એમ બાથોડિયા મારતો જોઇને માને હસવુ આવ્યુ, તેથી ખોટુ લગાડીને હું રડી પડયો. મને એમ રડીને દુ.ખી થતો જોઈ દયાળુ માનુ મન પીગળ્યું, તેથી તેણે મધુર સ્વરથી મને કહ્યું–"બેટા ! શા માટે આમ દુઃખી થાયછે ? આજ તું મારા ખોળામાં આવી બેસી શકીશ

નહિ" તે સાભળીને મારૂં કાળજુ કપાઈ જવા જેવું થયાથી ગરીબ થઇને મેં તેને કહ્યુ–'મા ! આજ પાંચ વર્ષ પછી હુ તમારૂં મ્હો જોવા પામ્યો છુ તેથી હવે તમને છોડનાર નથી, પણ તમારા પગ નીચે પડી રહીશ' તો પણ તેણે હસીને કહ્યુ–" બેટા ! કોઈપણ રીતે આજ તુ મારી પાસે આવી શકીશ નહિ પણ થોડાજ દિવસમા હુ આવીને તને મારા ખોળામા લેઇશ. આટલી વાત કરીને તે એકદમ કયા અતર્ધ્યાન થઇ ગઇ તે કઈ મારા જાણવામા આવ્યુ નહિ એટલામા મારી આખ ઉઘડી ગઇ. અને જોયુ તો ના મળે તળાવ કે ના મળે મા તેથી મારો જીવ બહુ ખાટો થઇ જવાને લીધે એકદમ ઘરમાથી બહાર નીકળીને અહી આવી બેઠો છુ અને એ સ્વપ્ના સબધીજ વિચાર કર્યા કરૂ છુ

હિરાલાલના સ્વપ્નાની વાત સાભળીને શોભનાના મનમે ઘણુ દુઃખ લાગ્યુ, તેથી તેની આખમા આસુ ભરાઇ આવ્યા તે જોઇને હિરાલાલે પ્રેમ દેખાડીને તેની આખો લોહી નાખી તે પછી કેટલીક વારસુધી બને જણ છાનામાના બેશી રહ્યા પછી હિરાલાલે શોભનાનો હાથ પકડીને તેને પૂછ્યુ–"શોભના? શા માટે તુ રડતી હતી? તે તો માને હમેશા સુખ દીધુ છે તારી ચાકરીથી અને કોશિશથી તો તે ઘણા સુખમા રહેતી હતી મરણ પથારીએ સૂતાં સૂતા પણ તેણે મને કહ્યું હતુ કે–હિરા ? શોભના આપણા ઘરની લક્ષ્મી છે તેણે હમેશાં એક સરખા ઉમગથી અને

પૂજ્યબુદ્ધિથી મારી ચાકરી કરી છે દીકરી નહિ હોવાથી હું મારા મનમા ઓછુ આણતી હતી અને ઘડપણમા મારી બરદાસ્ત કોણ કરશે એવી ફિકર કર્યા કરતી હતી. પરંતુ **શો**ભનાના આવ્યાથી મારા સર્વ દુ:ખ દૂર થઇ ગયા છે. --માએ તારા માટે આ પ્રમાણે સારો ભાવ જણાવ્યાથી તે વખતે મારા હૃદયમા અમૃતની નદી વહેતી હોય એમ મને લાગ્યુ હતું " આ હકીકત સાભળતા સાભળતા **શો**ભનાની આખોમાંથી એટલા બધા આસુ પડતા હતા કે તેથી **હિ**રાલાલનો હાથ ભીજાઇ ગયો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ હિરાલાલની છાતીપર પણ તેના આસુ પડયા હતા **હિ**રાલાલ --**શો**ભનાનો રગીલો સ્વામી, પોતાના હાથવતી તેની આખોમાના આસુ લૂછવા લાગ્યો.

પછી ધીરે ધીરે શોભનાએ પોતાના મનનો વેગ શમાવ્યો અને ધીરે ધીરે તે રગીલા (સહૃદય) ધણીધણીઆણી પાછા વાતચીત કરવા લાગ્યા રહેતે રહેતે હસવાનું અને પરસ્પર પ્રેમભાવ દેખાડવાનું પણ શરૂ થયું તે વખતે બને જણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ મ્હો જોયાથી શું હવે મનમાં જરાએ દુ:ખ રહેછે ?

અરે **હિ**રાલાલ ! અરે શોભના ! ભવિષ્યના ગર્ભમા એવો એક દિવસ છે કે જે દહાડે આજનો બનાવ અને આજનો વખત સ્વપ્ના બરાબર જણાશે.

પ્રકરણ ૨ જું.

તે પૂનેમ ગઈ છે અને આજ અમાસની રાત છે અંધારાથી પૃથ્વી છવાઇ ગઇ છે લાખો તારા આકાશમા ખીલી રહ્યા છે, પરતુ એક કાળું વાદળું આવીને તે તારાઓનાં મ્હો ઢાકી દેઈ અંધારાનુ જોર વધારે છે. તારાઓની પેઠે લાખો આગિયા કીડા ઝાડોમા આમ તેમ ફરે છે, તેઓનો ચળકાટ એકદમ ચળકીને પાછો બધ થઈ જાય છે જે વખતથી આ પ્રકરણની હકીકતનો આરભ કરીએ છિયે તે વખતે એક પહોર રાત ગઇ છે.

હિરાલાલ પોતાની જગલમાની શણગારેલી સ્વચ્છ ઝુપડીમા સ્વચ્છ બિછાનાપર સતા સૂતા વર્તમાનપત્ર વાંચે છે પ્રેમની મૂર્તિ જેવી શોભના તેની પાસે બેસીને સાભળે છે અને ધીરે ધીરે સ્વામીના શરીર ઉપર પોતાનો કોમળ હાથ હરખેર ફેરવે છે. એ આનદી ધણીધણીઆણીને એ આનદ ભોગવતા રહેવા દઇ, આ પ્રસગે હિરાલાલની પહેલાની થોડીક ઓળખાણ આપીએ છિએ

હિરાલાલનો બાપ એકદરે ધનવાન હતો. પરતુ નસીબજોગે ઘણા માણસોના સબધમા જેમ બનેછે તેમ તેના સબધમા પણ બન્યુ હતુ મતલબ કે સરકારમા દાવા લઢવામા તેનુ તમામ ધન જતું રહ્યુ હતુ તે વખતે હિરાલા-

લની ઉમ્મર અઢાર વર્ષની હતી, અને તે પહેલાં તેના લગ્ન થઇ ગયાં હતાં અત્યારે તો કોલેજમા (પાઠશાળામા) ભણતો હતો, પરંતુ ગંરીબાઇમાં આવી પડયાથી અને તેને લીધે બાપના કહેવાથી તેને અભ્યાસ કરવાનુ છોડી દેવુ પડયુ. પછી થોડા દિવસમા તેનો બાપ મરણ પામ્યો, અને તેજ અરસામા અગ્નિકોપ (ભયકર આગ) થયાથી તેનુ ઘરબાર વગેરે તમામ બળીને રાખ થઈ ગયું આથી તે છેક લાચાર બની ગયો એવી દરિદ્રતાની હાલતમા સ્નેહી સબંધીઓ અને ઓળખાણ પિછાણવાળા માણસો ભેગું રહેવાનું તેને મુશ્કિલ લાગ્યું, તેથી મા અને સ્ત્રીને લેઇને વનમાં ઝુપડુ બાંધીને ત્યાં રહેવા લાગ્યો પછી કેટલાક દિવસ કેડે તેની મા પણ મરી ગઇ

હમણા હિરાલાલની તમામ માલ મિલ્કતમાં માત્ર એકલી શોભનાજ છે, શોભનાજ તેની પાસે શીખનારી શિષ્યા (વિદ્યાર્થીણી) છે, રસોઈ કરનારી દાસી છે, જીંદગીનું અમૂલ્ય રત્ન છે, કાળજાની કોર અને હૈયાનો હાર છે, તથા પ્રીતિ કરવાની વસ્તુ છે ટુકામા તેનુ જે કહો તે શોભનાજ છે, શોભના વિના તેનુ મન, વગેરે કોઈ પણ સ્થળ ખાલી નથી જયા જુઓ ત્યા શોભનાજ શોભના !

હમણાં હિરાલાલની ઉમ્મર અઠયાવીશ વરસની હતી અને શોભના તેનાથી સાત વર્ષે નાની હતી. હિરાલાલ

ધર્મી, દયાળુ, સારા કામમા સાહસ કરનારો અને જે કામ કરવાની તેની ફરજ છે એમ તેને સમજાય તે કામ બરાબર તન દેઇને કરનારો હતો આજકાલના ઘણા જુવાનોનાં અંતઃકરણ દયા ધર્મની ખરી લાગણી વગરના પથ્થર જેવા થયેલાં જોવામાં આવે છે તેવુ હિરાલાલનુ અંતકરણ નહોતું હવે વાંચનારાઓને અમારે કહેવાની જરૂર રહેશે નહિ કે આ વનવાસિની (વનમા રહેનારી) શોભના દરિદ્રતામા પણ અપાર સુખ અને સોભાગ્યની ધણીઆણી (માલિક) હતી

પાછળ જણાવી ગયા છિયે કે-હિરાલાલ ઝુંપડાની અંદર બિછાનાપર સૂતો સૂતો વર્તમાનપત્ર વાચતો હતો અને શોભના તેની પાસે બેશીને સાભળતી હતી એવામા દૂરથી કંઈ અવાજ સભળાયો, તેથી હિરાલાલ વાચતા વાચતા એકદમ અટકી ગયો અને શોભના પણ કાન માંડીને સાભળવા લાગી બન્ન સમજ્યા કે એ અવાજ કોઈ નાના છોકરાનો છે અને બીકથી ધ્રૂજતો ધ્રૂજતો તેબૂમો પાડે છે આથી એકદમ ચમકીને હિરાલાલ શોભનાના સામુ જોઇને બોલ્યો 'આ શું ! પેલી તરફથી આવતો અવાજ એકદમ બંધ કેમ થઇ ગયો !" વળી પાછો ગળો દબાવી રાખ્યાથી માણસ જેમ બોબડુ તોતડુ અને ગેગે ફેંફેં બોલે તેવો અવાજ સભળાવા લાગ્યો તેથી હિરાલાલે જલદીથી પોતાની પ્રિયાને

પૂછ્યું-" શોભના ! એ શું છે તે હું જોઈ આવું વારૂં ?" તે સાંભળીને શોભના એકદમ ઊઠી અને ઝુપડીના ખૂણામાં હથિઆર હતું તે લાવી હિરાલાલના હાથમા આપીને બોલી-" ચાલો જઇએ "

હિરાલાલે પૂછ્યું-"શું તું પણ આવે છે ?"

શોભનાએ કહ્યુ-" આવા અધારામા અને આફતમા તમે એકલા જાઓ તે હું જીવતી છતા શી રીતે જોઇ રહુ ?"

આમ વાતો કરીને બને ઝુપડીમાથી બહાર નીકળ્યા. હિરાલાલના હાથમા હથિયાર છે અને શોભનાના હાથમા દીવો છે આવે વેશે તે બને જણાં આગળ પાછળ ચાલતા જેણી તરફથી અવાજ આવતો હતો તેણી તરફ ઝપાટાબધ ચાલ્યા

પ્રકરણ ૩ જું.

વનમાં જઇને જે દેખાવ જોયો તેથી કોમળ હૃદયની શોભનાની વાત તો બાજુએ રહી, પણ હિરાલાલનુએ આખું શરીર થર થર કાંપવા લાગ્યું. પાચ છ વરસની ઉમરના એક ઘણાજ ખૂબસુરત છોકરાને એક બિહામણા રાક્ષસ જેવો માણુસ જકડીને બાંધે છે. એ છોકરાના શરીરપર ઘણાં કીમતી લૂગડાં અને ઘરેણાં શોભતાં હતાં. પેલા

પાપી માણસે તેને એવી રીતે પકડયો હતો કે તેનાથી હાલી ચાલી કે બોલી શકાતું નહોતું. તરતજ હિરાલાલ હથિયાર ઉગામી કૂદકો મારીને તે પાપીનાપર ધસી ગયો આમ અ ણધારેલી રીતે ધસારો થયાથી પેલો ચંડાળ પણ પોતે પકડેલા છોકરાને પડયોમૂકીને પોતાનો બચાવ કરવા હિરાલાલ અને તેની વચ્ચે મારામારી થવા લાગી. એક બીજાને મારવા અને પાછા હઠાવવામાં તેમનું તમામ ધ્યાન રોકાયલું હતું તે વખતે ખરેખરો લાગ જોયાથી, શોભના પેલા જ કડી બાંધેલા છોકરાને ઉપાડી બાથમા ઘાલીને પોતાની ઝુંપડી તરફ દોડી ગઇ. ઝુંપડીમાં ગયા પછી તેણે છોકરાને બિછાનાપર મૂકયો અને તેના બધ છોડી નાખ્યા બીકથી તે બાળક છેક બે ભાન થઈ ગયેલો હતો તેથી શોભનાએ તેના મ્હોપર ઠંડું પાણી છાટયું તથા લૂગડાના છેડાવતી પવન નાખવા માડયો એમ કર્યાથી જરા વારમા તે છોકરો કંઈક સાવચેત થયો અને તેણે આખો ઉઘાડીને શોભનાના મ્હો સામુ જોયુ. પછી તરતજ, ગમે તો શોભનાની ઘણી ખૂબસુરતીથી ખુશી થઈને અથવા તો તેણીના મ્હોપર દેખાઈ આવતો અકપટ સ્નેહભાવ સ્વાભાવિક રીતેજ સમજી જઈને, પોતાની માની પેઠે તેને ગળે વળગી પડયો. શોભના તેને ઝુંપડીમા મૂકીને પાછી હિરાલાલની પાસે જવાને ઘણી તજવીજ કરતી હતી, પરતુ તે છોકરે તેને સહજ

છોડી નહિ. પછી મહા મહેનતે તેને સમજાવી ભૂલથાપ દેઇને છાનીમાની તે જંગલ તરફ દોડી ગઈ

પ્રથમની જગાએ પાછી જઇને તેણે જોયુ તો પેલો પાપી ચોર નાશી ગયો છે, અને હિરાલાલનું લોહીથી તરબોળ થયેલું શરીર મડદાની હાલતમાં ત્યાં પડયું છે. ઘણીવાર સુધી હિરાલાલે તે ચંડાળની સાથે મારામારી કરી હતી; પરંતુ ચોર તેના કરતા શરીરે ઘણો જબરો અને બળવાન હોવાથી આખરે તેને હરાવી પાડી નાશી ગયો હતો

શોભના સમજી ગઈ કે હિરાલાલના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી જવાથી તે લોથ જેવું થતું જાય છે, તેથી તરતજ પોતે પહેરેલી સાડી અડધી ફાડીને પાસેની નદીમા પલાળી લાવી હિરાલાલના શરીરે લાગેલા ઘા ઉપર તેના પાટા બાધી દીધા. પછી થોડી વાર કેડે તેને જરા જરા કળ વળી અને સાવચેત થયો, એટલે શોભનાના ખભાપર હાથ રાખીને ધીરે ધીરે ચાલતો ચાલતો તે પોતાની ઝુંપડીમા ગયો. ત્યા તેને બિછાનાપર સૂવાડીને શોભના ઘણી રીતે તેની આસના વાસના કરવા લાગી. બીજી તરફ પેલો છોકરો ઘણો રડવા લાગ્યો. શોભના તેને સમજાવીને તેનું નામ ઠામ વગેરે પૂછતી હતી. પરતુ તેનો કઇ પણ જવાબ નહિ આપતાં તે રડયા કરતો હતો. હિરાલાલે ઘણી મીઠી મીઠી વાતો કહીને અને શોભનાએ ઘણો સ્નેહભાવ

દેખાડીને તેને બહુ ફોસલાવ્યો, પરંતુ તે છાનો રહ્યો નહિ. રડતા રડતા તે માત્ર એટલુજ બોલતો હતો કે "મારે મા પાસે જવુ છે," પરતુ હિરાલાલ અને શોભના જાણતા નહોતાં કે તેની મા કોણ છે અને તે કયા રહે છે

પરતુ એવો વહેમ ઘણી વાર રહ્યો નહિ થોડીજ વારમા વનની અદર ઘણા માણસો આવી ચડયા ઘણા સિપાઇઓ અને માણસો શોભનાની ઝુપડી તરફ આવવા લાગ્યા જ્યારે તેઓ છેક પાસે આવ્યા ત્યારે હિરાલાલે અશક્તિને લીધે સુતા સુતા તેમના આવ્યાનુ કારણ પૂછ્યુ તેના જવાબમા તે લોકોમાના એક મુખ્ય માણસે કહ્યુ કે– "આ જગલથી આશરે ત્રણ માઇલપર એક જમીનદારનુ મકાન છે આ ચોરાયેલો છોકરો તે જમીનદારનો પુત્રછે એ જમીનદારનો એક નોકર દરરોજ સાજે આ છોકરાને લૂગડા ઘરેણા પહેરાવી ગાડીમા બેસાડીને ફેરવવા લેઈ જતો જેણે બાપ જન્મારે સોના હીરાનુ મ્હો સરખું પણ જોયેલુ નહિ તેવા હલકા મનના માણસના સ્વાધીનમા હમેશાં હજારો રુપિઆના દાગીના રહે તેથી તેની દાનત બગડયા વિના રહેજ નહિ તેજ પ્રમાણે એ નોકરની બુદ્ધિ પણ બગડી ઘણા દિવસથી તે પોતાનો લોભ પૂરો પાડવાની પેરવી કરતો હતો પણ છોકરાને મારી નાખવાની હિંમત ચાલતી નહોતી અમારા શેઠ એવા ઉમરાવ દિલના અને

દયાળુ છે કે એ ચાકરની બદદાનતના કંઈ કંઈ ચિન્હ કોઈ કોઇ વાર જણાતાં તે છતા તેને ઘણા વર્ષનો જુનો નોકર જાણીને જવા દેતા પરતુ શેઠની એવી રહેમ દિલીથી તે પોતાની દુષ્ટ ધારણા પાર પાડવાને વધારે લલચાતો ગયો અને આજ તેનો અમલ કરવાને તૈયાર થયો વખત થઇ ગયા છતાં ભાઇ ઘેર આવ્યા નહિ તેથી શેઠાણીએ રડારોળ કરી મૂકી, ને એ વાત શેઠના જાણ્યામાં આવ્યાથી તાબડ-તોબ તેમણે ચો તરફ માણસો દોડાવી શોધ કરાવવા માડી. તેમાંના એક બે માણસોને ભાઈની ગાડી આ તરફ આવ્યા-ની બાતમી મળ્યાથી અમે તેમની ખબર કાઢતા કાઢતા અહીં આવ્યા છીયે."

પછી હિરાલાલે તે બાળકના બચાવ સંબધી હકીકત ટૂંકામાં તેમને કહી સંભળાવી તે સાભળીને તથા હિરાલા-લનું લોહી લોહાણ શરીર જોઇને તેમણે ઘણી દિલગિરી દેખાડી પછી "શેઠ શેઠાણી બહુ ફિકર કરતાં ને રડી મ-રતાં હશે માટે અમારે જલદી જવુ જોઇએ" એમ કહી, હિરાલાલ તથા શોભનાનો ઉપકાર માની તથા તેમની પર-વાનગીથી પેલા છોકરાને સાથે લેઇને, તેઓ સઘળા પાછા વળી જમીનદારના મકાન તરફ ચાલ્યા.

પ્રકરણ ૪ થું

જમીનદાર ઘણો સારો માણસ હતો તેની મિલ્કત પાચ લાખ રૂપિઆની હતી, અને તેનો ઉપયોગ તે બહુ રૂડી રીતે કરતો હતો. ઘણાક નામધારી " મોટા માણસો " પૈસાના મદથી છકી જાય છે અથવા ગેરવાજબી રીતે પૈસા વાપરી કે ઉડાવી કીર્તિ મેળવવાના ફાંફા મારે છે, તેમને માટે "ધનવાન" અથવા "પૈસાદાર" એ શબ્દ સાભળીને, તેઓ આપસ્વાર્થી, ગાડી વાડી ને લાડીના મોજીલા તથા હું પદખોર દુરાચરણી હશે, એવો ભાસ સારા માણસોના મનમા સહજ ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ હજી પણ એવા ઘણા "ધન વાન" ગૃહસ્થો દેશની અંદર છે કે જેમના હાથમા ધન આવ્યાથી તે ધનનો ઉપયોગ જેવો જોઇએ તેવો થાય છે. એટલું તો નક્કિ છે કે ઘણે ઠેકાણે સારી વસ્તુની પેદાશ બહુ થોડી થાય છે. અને એમ થોડી પેદાશ થવાને લીધેજ સારી વસ્તુ ઘણી વહાલી અને કીમતી લાગે છે

જમીનદાર ઘણો સારો માણસ હોવાથી, તેના પ્રાણ જેવો અને ઘરેણા લૂગડાથી ભરેલો ચોરાઈ ગયેલો છોકરો મેળવી આપીને જેણે તેને મહા સકટમાંથી ઉગાર્યો છે, જેણે પોતાનો જીવ જોખમમા નાખીને પણ એક અજાણ્યા બાળકને બચાવ્યો છે, અને જે ઘાતકી માણસના હાથથી

થયેલા સખ્ત જખમની વેદનાને લીધે બિછાનાપર પડી રહે-લો છે, તે પરોપકારી દયાળુ હિરાલાલને માટે તેનો જીવ ઘણોજ બળવા લાગ્યો, તેથી તેની દવા દારૂ કરવા સારૂ એક દાકતર અને ઈનામ તરીકે પાચ હજાર રૂપિઆ તેણે તેની ઝુંપડીએ મોકલી દીધા.

દાકતરને જોઈને શોભનાને ઘણી શાન્તિ થઈ પણ ઈનામના રૂપિઆ તેણે લીધા નહિ એ રૂપિઆ લેઈ આવનાર માણસને તેણે કહ્યું કે -"મારા સ્વામીએ એમની ફરજ બજાવી છે તેથી તેને માટે ઇનામ લેવું તે પાપનું કામ છે. અમારી હાલત કાંઈ છેક નઠારી નથી જેઓ ખરેખરા લાચાર અને દરિદ્રી હોય તેમનું પાલન પોષણ થાય તેવા કામમાં એ પૈસા વપરાય એવુ હુ ઇચ્છું છું. જમીનદાર સાહેબે મહેરબાની કરીને દાકતરને મોકલ્યા છે તેટલાથીજ અમે તેમના બહુ આભારી થયા છિયે"

ઘણો આગ્રહ કર્યા છતા શોભનાએ રૂપિઆ લીધા નહી તેથી તે લેઈ આવનાર માણસ પાછો ગયો અને સર્વ હકીકત જમીનદારને કહી સંભળાવી. તે સાભળીને શોભનાની માણસાઈ અને ફરજ સમજવાની તેની વિવેકબુદ્ધિથી તેને ઘણો આનદ ઉપજ્યો. અને હવે કેવા ઉપાય કરવાથી તે પૈસા લે તે સબંધી પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો.

જમીનદારે મોકલેલો દાક્તર દરરોજ હિરાલાલને

જોઇ જતો હતો. તેની દવા અને શોભનાની ચાકરીથી કોઇ દહાડો તેને (હિરાલાલને) થોડો આરામ જણાતો હતો. તેમ વળી કોઈ દહાડો દુ:ખનો વધારો પણ લાગતો. ઘણા સખ્ત જખમની વેદનાને લીધે બહુ જોરથી તાવ ચડયો હતો તેથી તે પોતાના બિછાનાપર બેભાન થઇને પડી રહ્યા હતો

આ વખતે શોભના ખાવાનું અને ઉંઘવાનુ છોડી દેઇને હિરાલાલના માથા આગળ બેઠી છે. તેને આળસ નથી, શાંતિ નથી, તેમ તે વખત બેવખત પણ જોતી નથી તે પોતાના પ્રાણ પાથરીને માત્ર સ્વામીની સેવા કર્યા કરે છે. આહા ! વિપત્તિ—દુ:ખ માણસની પાસે કેટલુ કેટલુ છોડાવીદેવરાવે છે, તેને કેટલી સહનશીલતા શીખવે છે, અને ગંભીરપણું રાખવાની કેટલી બધી ટેવ પાડે છે ! શોભના આ વખતે વિપત્તિમા પડીને અમૂલ્ય શિક્ષણ મેળવે છે

જખમની પીડાથી દુ:ખ પામતો હિરાલાલ બિછાનામા આમથી તેમ ફરીને તેનું (શોભનાનું) અમૃત જેવું મ્હો જોયા કરે છે એ મ્હો જોયાથી, ખમી શકાય નહિ એવી પીડાની પણ તેને કેટલીક શાંતિ થાય છે, તેના પ્રાણમા નવુ બળ આવે છે, હૃદયમાં ઉત્સાહ જણાય છે અને મનની અંદર હમેશાં એક પ્રકારનો આનંદ થયા કરે છે. પ્રેમ ! તનેજ આ જૂઠા જગતમા ધન્ય છે ! મોતના ભયવાળા આ સંસારમા તુ દેવતા (અમર) છે ! અને દુનિયાના દુ:ખરૂપી બળતા અગ્નિના ભડકામા તુ અમૃત છે !

સૂર્ય આથમવાની તૈયારીમા છે, અને ઠડો પવન ધીમે ધીમે વાય છે શોભનાએ ધીરે ધીરે હિરાલાલના જખમપર નવુ ઓસડ લગાડયુ. તે વખતે હિરાલાલે નરમાશથી તેને 'શોભના" કહીને બોલાવી, પરતુ તે કઈ પણ જવાબ નહિ આપતા સ્વામીના સામે આવી બેઠી ત્યારે ફરીથી હિરાલાલે તેને કહ્યુ—"શોભના! આ તારૂ દુખ હવે મારાથી સહન થતુ નથી આજ બાવીસ દિવસથી તુ બહુ બહુ દુખ વેઠે છે, તે તારા કોમળ શરીરે શી રીતે સહન થઈ શકશે? મને મટે અથવા ના મટે, પણ તારૂં દુખ હવે હુ જોઇ શકતો નથી હમણા તુ જરા સૂઈ રહીશ નહિ?"

હિરાલાલનુ આવુ લાગણીનુ બોલવુ સાભળીને શોભનાની આખમા પાણી ભરાઇ આવ્યુ દુખની વખતે સ્ત્રીઓ ઘણુ ઘણુ સહન કરે છે, પણ આદરભાવ—મમતા સહન કરી શકતી નથી એવી વેળાએ મમતાની વાત સાભળીને તેમના પ્રાણ પીગળી જાય છે અને તે પીગળેલા પ્રાણ આખના પાણીરૂપે દેખાઇ આવે છે ખરી વાત નહિ સમજનાર ઘણા અજ્ઞાન પુરૂષો એવે વખતે કહેછે કે—"સ્ત્રીઓ રોઇને પુરૂષોને ગભરાવી દે છે" પણ શામાટે તેઓ રડે છે તે સમજી શકતા નથી

શોભનાને રોવું આવ્યુ હતુ, પણ તે ખરેખરી રોઇ નહોતી. થોડી વાર પછી ધીમે ધીમે તે બોલી—"તમે મારી

ફિકર કરશો નહિ તમે સાજા થશો એટલે મને સૂવાના ઘણા દિવસ મળશે મારી તબીયત બગડવાનો તમે ભય રાખો છો, પણ હુ જે પ્રમાણે ચાલુ છુ તેથી મને કંઈ-પણ દુ ખ જણાતુ નથી. પરમેશ્વર જે વખતે જેવી અવસ્થામા રાખશે તેવી અવસ્થામા રહીશુ વારૂં, હમણા તમને જરા સારૂ લાગે છે !”

ઘણી વાર સુધી હિરાલાલ કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ એક હાથ શોભનાના ખભાપર મૂકીને અને બીજો હાથ તેના હાથપર રાખીને તેના મ્હો સામુ જોઈ રહ્યો પછી ધીમે ધીમે બોલ્યો–“શોભના ! તુ સ્રીરત્ન છે તારી મહેનત કરવાની અને દુ ખ સહન કરવાની શક્તિ જોઇને હુ બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો છું ઘરધણીઆણીપણુ તુ એવી સારી રીતે સમજે છે કે મારા આ ગરીબ સ સારમા પણ કંઈ ઓછાપણુ થયુ નથી હુ હલકો માણસ છુ તેથીજ તારા જેવી પતિને પોતાનો પ્રાણ સમજનાર સતીની બરાબર બરદાસ કરી શક્યો નહિ, તેમ મન ખોલીને મમતા પણ દેખાડી ના શક્યો તારા હૃદયમાં જેટલો પ્રેમ છે તે તેં મને આપ્યો છે અને તેના આનંદથી તું સ્વર્ગના સુખની પણ આશા રાખતી નથી પરંતુ તારા જેવી દેવીને પ્રેમ કર્યાથી જે સુખ મળે છે તે કહેવાની મારામા શક્તિ નથી પ્રેમ પામવાની તો વાતજ કહેવી નહિ ”

શોભનાથી હવે સહન થયુ નહિ તેની આખના પાણીએ હવે અટકાવ માન્યો નહિ હિરાલાલનુ બોલવુ પૂરૂ થાય તે પહેલા તે તેના પગ પાસે પડીને કહેવા લાગી- "તમે એમ ના બોલો ! હુ તમારી દાસી છું. તમારા પગની રજ છુ, મારા એટલા બધા વખાણ કરશો નહિ " આ સાભળીને હિરાલાલ કઇ પણ નહિ બોલતા હસી પડયો, તેથી શોભનાએ ફરીથી તેને પૂછયુ-" હમણા શું જરા આરામ લાગે છે ? "

હિરલાલે કહ્યું-" મને હમેશા સારૂ લાગે છે, શોભના ! તારા જેવી પ્રેમાળ દેવી જેના હૃદયનું અડધુ અગ છે તેને વળી અસુખ-પીડા, દુઃખ-કેવુ ? વળી તું જાણે છે કે, તારો સ્વામી કઇ પણ પાપ કરવાની ધારણા પાર પડવા જતા આ સજા ભોગવતો નથી, ત્યારે તને શેનુ દુ ખ ? અને મને પણ શેનું દુ ખ ? "

એટલામા એકદમ તે ધણી ધણીઆણીને બોલતાં બધ થવું પડયુ. દાક્તરની સાથે જમીનદાર પોતે હિરાલાલની ઝુપડીમા આવ્યો એટલે તેમને જોઇને શોભના બિછાના-પરથી ઉઠીને ઉભી રહી. પછી દાક્તરે દરદી હિરાલાલની તબીયત તપાસીને ઉતરી ગયેલે ચેહેરે જમીનદારના કાનમા કંઇક કહ્યુ

પ્રકરણ ૫ મું.

હિરાલાલ ક્યા છે? હવે શા માટે પૂછો છો? આજ દસ દિવસ થયા પતિપ્રાણા શોભનાનું હૃદયરત્ન આ મિથ્યા જગત છોડીને ચાલ્યું ગયુ છે! ઉગતા જુવાને પારકાના છોકરાને બચાવતા પોતાનો જીવ ખોયો છે! આવી રીતે મરનારનુજ જીવતર ધન્ય છે! સઘળા માણસો મરે છે તો ખરા, પણ કોઇ એકેનો જીવ બચાવતા જે મરે છે તેજ ખરા માણસ, અને માણસરૂપે દેવતા છે હિરાલાલનો પવિત્ર આત્મા અમૃત ધામમા ગયો છે અને એનો માણસનો અવતાર સફળ થયો છે

શોભના ક્યા છે? તે કમનસિબ તરૂણી જીવતરનુ સર્વસ્વ તમામ—ગુમાવીને ધુળમા પડી રહેલી છે! દશ દિવસ પહેલા તેને જે જોઇએ તે હતુ, દેવતાના જેવો ધણી હતો, પ્રેમ કરનાર પુરુષ હતો યત્ન હતો, પોતાનો માણસ હતો, સર્વ હતુ આજ તેમાનુ કાંઇ નથી! આજ આખુ જગત તેની આગળ ઉજડ મેદાન જેવુ છે આજ તેને સુવાનુ કહેનાર નથી, ખાવાને સોગન દેનાર નથી અને તેનુ મ્હો ઉતરી ગયેલુ જુએ તો પોતાના હજારો દુ:ખ ઉપર પણ નજર નહિ રાખતા તેને હનાવવાની કોશિશ કરનાર કોઇ નથી! આજ તેને કોઈ નથી! એક જણની ખોટ પડયાથી

શોભનાના પ્રાણનું બંધન તૂટી ગયું છે, અંતરનુ અજવાળુ ઓલવાઈ ગયું છે, અને સંસારનું સુખ જતું રહ્યું છે! આજ શોભના કંગાલ, ભીખારણ, અનાથ, કે જેવી કહો તેવી થઈ પડી છે!!

જે જાય છે તે સુખથી જાય છે પણ જે રહે છે તેજ પીડા ભોગવે છે. માણસો મોતને અતિશય નિર્દય શા માટે કહે છે? એ સવાલના જવાબમાં એજ કહી શકાય કે-તે એક જણને લઇ જઈ બીજા એક જણનું અથવા એક કુટુંબનું કાળજું કાપી નાખે છે તે વાસ્તેજ. નહિતો મોત એ રોગ, શોક, સંતાપ વગેરેનું મોટામા મોટું ઓસડ છે, તેને "નિર્દય" કહેવું એ ખોટુ આળ-તહોમત-ચડાવવા જેવું છે.

જે પથારીમા પડી રહીને હિરાલાલ મોતની પીડા ભોગવતો હતો, તેજ બિછાનામા શોભના આજ દશ દિવસથી પડી રહી છે. પડયે પડયે તેને ઘણી ઘણી જુની વાતો સાંભરી આવી. ધણીની સારી સ્થિતિ, પછી ગરીબાઇ, માબાપનુ મૃત્યુ અને તેથી થયેલો વિજોગ, તથા છેવટે વનવાસ, એ સર્વ એકે વખતે તેના મનરૂપી નાટકના પડદા ઉપર બરાબર દેખાવા લાગ્યાં. સ્વામિનો ઉપદેશ, મમતા અને પ્રેમ એ પણ મનમા આવ્યાં પોતે કોઇ કોઇ વખત તકરાર કરી હતી તે પણ સાભરી આવી, અને તેમ

થયાથી તેનું મન હાલની અને હવે પછીની સ્થિતિ વિષેના વિચારમાથી નીકળીને થઇ ગયેલી સ્થિતિના વિચારમાંજ લીન થઈ ગયું એ પ્રમાણે જ્યાસુધી તેનુ મન પાછલી વાતોમા ભરાઈ રહ્યું ત્યાસુધી જાણે કોઇ મંત્રની મોહિની લાગી હોય તેમ તે સ્થિર રહી પણ એ વિચાર બદલાઇને જયારે હાલની જમના દૂત જેવી ડરામણી સ્થિતિ વિષે વિચાર થયો ત્યારે તેના કાળજાના કડકે કડકા થઈ જવા માડયા રડી રડીને તેણે એટલા આસુ પાડયા કે માથા નીચેનો તકિયો ભીજાઇને લદબદ થઈ ગયો, આખો ફુલી ગઈ, મ્હો સૂજી ગયું, અને શરીર ઝાખરા જેવું થઇ ગયું હૃદયમાં દુખરૂપી દેવતા સળગે છે તેની સાક્ષી શરીર આપે છે અરે ! જેને પુષ્કળ પ્રેમ કર્યા છતા તેની ઇચ્છા ઓછી થતી નહોતી તેના હમેશના વિજોગનું દુખ એકદમ શી રીતે ઓછુ થાય ? પ્રેમનો ભૂખ્યો માણસજ આવી પ્રેમની પીડા સમજી શકે છે મોહમા ફસાયલાને તેનુ ખરૂ સ્વરૂપ કદિ સમજાશે નહિ, પણ ઉલટા કેટલાક ખોટા વિચાર થશે

શોભના આખ ઉઘાડીને ચારે તરફ જોવા લાગી તો સ્વામિની યાદગિરીના સર્વ ચિન્હ ઝુપડાંની અદર દેખાવા લાગ્યા એમ જોતા જોતા તેને પેલી કાળરાત્રિની-કે જે રાત્રે તે પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે પ્યારા પતિના હાથમા હથિ-

આર આપીને 'ચાલો જઇએ ' કહીને પેલા બિહામણા રાક્ષસ જેવા પાપી પુરૂષની પાસે લઈ ગઈ હતી તે રાત્રિની વાત સાભરી આવી, અને તેથી તેનું હૃદય ચિરાઈ જતું હોય એમ લાગવા માંડયુ તે મનમા વિચાર કરવા લાગી કે—"હુંજ તેમના મોતનું કારણ છું. મેં જો ત્યા જવાની ના કહી હોત તો તે કદી જાત નહિ. મેંજ તેમનો જીવ લીધો છે અને મેંજ મારા પોતાના હાથે મારે ઉપાસના કરવાના દેવને કાઢી મૂકયો છે! તે મને ઘણું ચહાતા તેનુંજ આ ફળ થયું! મારૂં મ્હો જોનારને પણ ઘણું પાપ લાગે! હું રાક્ષસી છુ, ધણીને મારનારી છું, અને માણસ જાતને તેમાં વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓને કલંક જેવીછું!!"

હાય! મરતી વખતે પણ તે મારૂજ નામ લેતા હતા! કોનો સ્વામિ કોને આટલી ચાહાય છે? અને જેઓ ચાહાય છે તેઓ લાયક હોય તેનેજ ચાહાય છે? મારા જેવી નીચને એટલી બધી કોણ ચાહાય? હું એવા દેવતાઇ પુરૂષને યોગ્ય પ્રેમ કરી શકી નહિ તેમ તેમની બરદાસ ચાકરી પણ મારાથી બરાબર ના બની! આટલા દિવસ સુધી મે તેમને દુખજ દીધા કર્યું છે! તોપણ તે તો હમેશાં પ્રેમભાવથી મને તેમની છાતીમા છુપાવતા હતા મરતી વખતે તેમનો ઘાટો બેશી ગયો હતો અને જીભ ટુંકી થઈ જતી હતી, તોપણ મહા મહેનતે, ભાગ્યાતૂટયા અવાજથી તેમણે

મને કહ્યું કે—"શોભના! તારો ઇશ્વર અહીં રહ્યો, હું જાઉં છું." આ તેમના છેલ્લા બોલ ! હાય ! આ અભાગિણીની વાત તેમના મનમા હમેશાં જાગતી રહેતી દુનિઆ છોડીને જતી વખતે પણ કાળા મ્હોની શોભના સબધીજ વાત કરતા હતા ! હું તેમને છોડીને કેમ રહેલી છું ! હવે મારાથી જીવી શકાશે નહિ. આપઘાત કરીને હુ આ દુઃખનો અંત લાવીશ, મોતજ એક ફક્ત ઔષધ છે, અને મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત-દોષથી છૂટવાનો ઉપાય—છે, હુ મરીશ, અને મારૂં સર્વસ્વ જે રસ્તે ગયું છે તેજ રસ્તે જઈશ.

શોભના ! મારી શોભના ! તારો ઇશ્વર અહીં રહ્યો, હુ જાઊંછુ." આ તેમના છેલ્લા શબ્દોમા કેવો દઢ વિશ્વાસ દેખાય છે ? આહા ! ઇશ્વરનેજ પોતાનું સર્વ સમજ્યાની તેમની શ્રદ્ધા આ શબ્દોથી કેવી સાબિત થાય છે ? આવા શબ્દો કેટલા માણસો કહી શકે છે ? વળી 'તું જાણે છે કે તારો સ્વામિ કઇપણ પાપ કરવાની ધારણા પાર પાડવા જતાં આ સજા ભોગવતો નથી" એ એક બીજી વાત. સ્વામિ ! એ પણ તમે ઠીકજ કહ્યું છે. તમે પારકાને માટે જીવરૂપી રત્ન છોડી દેઇનેં અમર લોકમા ગયા છો. આવી રીતે આવરદા પૂરો કરવો એજ માણસનું મોટું ભાગ્ય છે.

ઉપરની બે વાતો યાદ કર્યાથી આપઘાત કરવાની તેની ઇચ્છા અટકી પડી, પછી તે વિચાર કરવા લાગી કે–"એણે

પારકાને માટે જીવ આપ્યો, તો હું મરૂં છુ શા માટે? સ્વામિના વિજોગની વેદના સહન કરી શકતી નથી એટલાજ માટે? છટ, છટ, છટ, આ કાળા મ્હોડે હું તેમની સ્ત્રી છું એમ કહીને લોકોને મારૂ ઓળખાણ આપું? તે દેવતા હતા, હું કીડા જેવી છુ, તે સ્વર્ગમા છે, હુ નરકમા છું, અને તેમણે પારકાને માટે જીવ આપ્યો છે, હું સ્વાર્થી થઈને મારા હિતને માટે અપઘાત કરૂ છું! તેમના અને મારામા આટલું બધું જુદાપણું હોવા છતા હું અને તે 'એકાત્મા' કેમ થયા? મારા પ્રેમની શોભા શેમા રહી? આપઘાત કરીને મર્યાદાથી તો સ્વાર્થીપણુ પૂરેપૂરૂં સાબિત થઈ ગયુ સર્વ મરી શકે છે, પણ વિજોગનાથી ડરીને નાસવાનુ શું કારણ છે? પ્રેમના બળથી જે વિજોગને હરાવી શકેછે તેજ જગત્ છોડીને સ્વર્ગમા જઈ શકેછે, તેજ વિરાગના (બાહાદુર સ્ત્રી) છે, અને તેજ દેવી છે"

"ત્યારે હું મરીશ નહિ, પણ તેમની પૂજા કરવાને જીવતી રહીશ. જો મારી યાદદાસ્ત ગઈ નથી, પ્રેમ ઓછો થશે નહિ, અને અતઃકરણ જેવુ છે તેવું રહેશે, તો હું મનમાનતી રીતે તેમની પૂજા કરીશ. મારૂં આ કવખતનું વિધવાપણુ જો ઇશ્વરની આજ્ઞા છે, તો એમાં કાંઇ છુપી મતલબ છે પણ તે સમજવાની મારી શક્તિ નથી. ઇશ્વર મારો છે એમ તે કહી ગયા છે અને હું પણ સમજું છું.

માટે જગદીશ્વરના ચરણમાં મારૂં સર્વસ્વ અર્પણ કરીને હું આ દુઃખરૂપી બળતા અગ્નિની ઝાળ સહન કરીશ. ”

“ તે તો વીરપણાનું કામ કરી ગયા છે એમ મરવુ તેમાજ શોભા છે. હુ કાંઈ કરી શકી નહિ. તેમ મારી આ શક્તિથી કાંઈ થઈ શકશે પણ નહિ. હું છેક નીચમાં નીચ છું, મારામા કાંઈ શક્તિ નથી. પરંતુ મને પેદા કરનાર તો અનંત (જેનો કદી નાશ થાય નહિ તેવો) અને અસીમ (જેનો પાર—મર્યાદા નથી તેવો) છે તેથી હું જગતના કામમાં લાગી શકું, તો તે આશીર્વાદ દેશે મારૂં આ તુચ્છ-પણુથી એકઠું થયેલું જીવતર પારકાને માટે કામે લગાડી હસતી હસતી ચાલી જઈશ. એનાથી જીંદગીની સફળતા બીજી શી જોઈએ? માણસનું જીવતર પોતાને માટે નથી, આખા જગતને માટે છે.

આમ વિચાર કરીને શોભના ધીરે ધીરે ઉઠીને બેઠી, અને જુએ છે તો જમીનદારના ઘરનો એક ઘરડો નોકર આવીને ઝુપડીના બારણામા ઉભેલો છે. હિરાલાલ મરી ગયો ત્યારથી દરરોજ જમીનદારની સ્રી તે નોકરને શોભ-નાની ઝુપડીએ મોકલતી હતી દશ દિવસ પછી આજ શોભનાને બેઠેલી જોઈને તે ઘણો ખુશી થયો. તેની સાથે સહેજસાજ વાતચીત કર્યા બાદ તેણે કહ્યું—“ અમારા બાઈ સાહેબે કહાવ્યું છે કે–આપને પંદર હજાર રૂપિઆ ભેટ

કરવાની અમારી ઈચ્છા છે, માટે આપ કૃપા કરીને તે રૂપિઆ લેવાનું કબૂલ કરશો તો તેથી અમે ઘણા ખુશી થઇશુ અને આપ પણ સુખથી જન્મારો ગાળી શકશો. વળી જો કાશીમાં ગંગાને કિનારે રહેવાની આપની ઈચ્છા હોય તો ત્યાં આપને એક મકાન કરાવી આપીએ."

આ સદેશો સાભળી જરાવાર વિચાર કરીને શોભના બોલી-"તમારાં બાઇ સાહેબને કહેજો કે રૂપિઆની જ્યારે મારે જરૂર પડશે ત્યારે હુ આપને જણાવીશ. બીજું એક મકાન મ મળે તો ઘણુ સારૂ, પરંતુ ગંગા કિનારે રહેવાની મારી મરજી નથી કૃપા કરીને આ વનની પાસેજ જો એવો કાંઈ બદોબસ્ત કરી આપશો તો મારા ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થશે '

આ પછી સહેજસાજ બીજી થોડીક વાતો કરીને જમીનદારનો નોકર પાછો ગયો અને શોભના એકલી પોતાની ઝુપડીમા વિચાર કરતી બેસી રહી

પ્રકરણ ૬ ઠું.

હિરાલાલને મરી ગયે ઘણા વર્ષ થઇ ગયાં છે પ્રથમ જ્યા વન હતું ત્યા આજ વસ્તી થઇ છે. એ મુદતમા કેટલાંક ઘર ઉપડી ગયા છે અને કેટલાક ઘરમાં જ્યાં દર-

રોજ આનંદ આનંદ દેખાતો ત્યાં આજ દિલગીરીના શબ્દો સંભળાય છે. તેમજ કેટલાંક ઠેકાણે જ્યા દુખ સિવાય બીજું કંઇ જણાતું નહિ ત્યાં આજ સુખ અને લીલાલેહેર જોવામા આવે છે પ્રકૃતિમા જેમ ફેરફાર થાય છે તેમ માનવ-જગતમા પણ પાર વિનાનો ફેરફાર થયા કરે છે તે જોઇને આશ્ચર્ય પમાય છે.

શોભનાની ઝુપડીથી અડધા માઇલપર નદી કિનારે પહેલા જ્યા લાબુ મેદાન હતુ ત્યા આજ મોટી વિશાળ હવેલી નજરે પડે છે અને પહેલા જ્યા આગળ થઇને જતા મુસાફરોને ઘણુ દુખ વેઠવુ પડતુ, ત્યા આજ સારી ઠડકવાળા શોભાયમાન ઓરડાઓમા અનાથ-નિરાશ્રિત-બાળ કોને ઉછેરવામા આવેછે, કેટલાક રોગીઓની બરદાસ ચાકરી થાય છે, અને કેટલીક બળી જળી વિધવાઓ શાતિ સુખ ભોગવે છે આ બધુ થવાનુ મૂળ કારણ કોણ છે ? બીજું કોઇજ નહિ, પણ પેલી નિરાધાર વનવાસિની શોભના છે

હિરાલાલના મરણ પછી જમીનદારની મદદથી શોભનાએ આ મહા પરોપકારના કામમા પોતાની જીદગી અર્પણ કરી છે જમીનદારના સગાવહાલા અને મિત્રોએ પણ આ પુણ્યના કામમા મદદ આપી છે. શોભના અનાથ બાળ-કોને આ આશ્રમમાં એકઠા કરીને તેમને ઉછેરે છે, લાચાર ઘરડાં અને રોગીઓને લાવીને તેમની સેવા ચાકરી કરે છે,

કમનસિબ વિધવાઓને બોલાવી લાવીને તેઓના મનમા આત્માની ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરે છે અને ઘણી તરેહથી તેમના મનને શાંતિ ઉપજાવે છે એવી ઘણી વિધવાઓ તે આશ્રમમાં આવી રહેલી છે, તેઓને શિખવાડવાને શોભના ખરા મનથી મહેનત કરેછે. વળી તેઓને બરાબર રીતસર કેળવણી મળી શકે એવા ઇરાદાથી આશ્રમની અંદર એક સ્ત્રીશાળા સ્થાપન કરી છે તેમાં છોકરીઓ અને જુવાન વિધવાઓ કેળવણી લેછે શોભના કોઇ પણ ધર્મનો પક્ષપાત કરતી નથી પણ બધા ધર્મને સરખા ગણીને વર્તે છે, તેથી કરીને ગમે તે ધર્મ પાળનારી વિધવાઓ તેના આશ્રમમા દાખલ થાય છે

જે નીચ પાપી ચોરના મારવાથી હિરાલાલનો જીવ ગયો હતો, તેને જમીનદારની કોશિશથી કાળા પાણીની શિક્ષા થઈ હતી એ ચોરને ત્રણ છોકરા હતા, તેઓ નિરાશ્રિતમા ગણાઇને શોભનાના આશ્રમમા રહેતા હતા, તેમને પણ તે (શોભના) પોતાના પુત્રની પેઠે સ્નેહથી પાળી પોશીને ઉછેરતી હતી અભ્યાસ-મહાવરા-ના બળથી ધીરે ધીરે તેનુ અંતકરણ, દ્વેષ અને વેરભાવ વગરનું શુદ્ધ થઈ ગયું હતું જે કોઇ એ પ્રમાણે અભ્યાસ કરેછે-મહાવરો પાડેછે-તેઓ એવાજ નિર્મળ મનના થાયછે, એ નિશ્ચય છે.

જમીનદાર અને તેના મિત્રોએ શોભનાની ઉદારતાથી

મોહ પામીને તેના આશ્રમનું નામ "**સ્નેહભવન**" પાડયું, અને તે **સ્નેહભવન** હમેશા ચાલુ રહે તથા તેની હાલતમાં સુધારો વધારો થાય તેને માટે ઘણી કોશિશ કરવા લાગ્યા સારા કામનુ ઇનામ આવુ આરૂજ મળે છે.

જોકે સઘળા માણસો શોભનાને આ **સ્નેહભવનની** માલિક સમજતા હતા, પરતુ તે પોતે તો એ આશ્રમની સેવા કરનારીજ હતી એક દાસીની પેઠેજ તે સર્વની સેવા ચાકરી કરતી હતી, તોપણ **સ્નેહ**ભવનમા રહેનારા તેને દેવી જેવી જાણતા અને દેવીના જેવું માન આપીને મા હોય એમ તેને ચાહતા હતા પણ હમેશા તેમના કલ્યાણ સંબધીજ વિચાર કરતી હતી.

આવા ખરેખર પરોપકારના શુભ કામમા લાગ્યા છતા પણ શોભના હિરાલાલને ભૂલી ગઇ હોય તો, લોકો તેને દેવી કહે તો ભલે કહે, પણ અમે તો તેને રાક્ષસી કહીશુ, અને વાચનાર પણ અમારા મતને માનતા થઇને એકે અવાજે તેને રાક્ષસી કહશે, એમા સદેહ નથી જો એમ હોય તો તેના હૃદયને અમે પત્થરનુ હૃદય સમજીશુ તેટલા માટે, ચાલો આપણે તેના હૃદયની તપાસ કરીએ કે ત્યા હિરાલાલ છે કે નહિ?

શોભના આખા દિવસમા ફક્ત એકવાર પોતાની અસલ ઝુપડીમા જતી. ત્યાં જઇને તે ખાતી અને સ્વામીની યાદ-

ગિરીની નિશાનીઓ આંખો ભરીને જોતી જે ખાટલામાં હિરાલાલ સૂતો હતો તે ખાટલો હજુ પણ મોજુદ હતો. તેનાપર બેશીને શોભના જ્યારે આંખો મીચીને સ્વામીના ધ્યાનમાં એકતાર થઇ જતી ત્યારે શોકના આંસુ પ્રેમનાં આંસુ બનીને તેના બન્ને ગાલપર વહેતાં હતા; ત્યારે કોણ કહેશે કે મરવાથી સંબંધ છુટી જાય છે? કોણ કહેશે કે હિરાલાલ મરી ગયો છે? અને કોણ કહેશે કે શોભના આ જગતમા છે? તે વેળાએ મહાદેવ અને પાર્વતીની પેઠે હિરાલાલ અને શોભના એ બનેના આત્મા એકત્ર થઈ ગયેલા હોય એમ સમજાય છે શોભના! રો, બા રો! તારૂં રોવુ પ્રેમ વિનાની માણસરૂપે પશુ જેવી સ્રીઓને ધડો લેવા જોગ છે જો અમારા આંસુથી તારા દુખથી બળતા અંતકરણમા જરા પણ આરામ થાય તેમ હોય તો અમે પણ તારી સાથે રહીશુ.

એક પળવાર પણ શોભના પોતાના પ્રાણેશ્વરને વિસારતી નહોતી પ્રેમ-પાત્રને-હૃદયના દેવતાને વિસારવો એ સ્રીઓની શક્તિની બહાર છે.

અઢાર વર્ષ સુધી શોભનાએ સ્નેહભવનનું કામ કર્યું તેટલા વખતમા કેટલાક બાળકોએ અભ્યાસ કર્યો, કેટલાક રોગીઓએ સાજા થઈ નવી જીદગી મેળવી, અને કેટલીક વિધવાઓ પોતાને-આપસ્વાર્થને-વિસરીને પારકાને માટે કામ કરતાં શીખી એમાંની ત્રણ ચાર વિધવાઓએ શોભનાની

પેઠે પરોપકારના કામમા જીવતર અર્પણ કર્યુ આશ્રમના કામમા ખરા મનથી તેમને લાગેલી જોઇને શોભનાએ ધાર્યું કે—"હવે હુ નહિ હોઉ તો પણ સ્નેહભવન ચાલતુ રહેશે."

એક દિવસ રાત્રે શોભના એવી—શોભનાની ગેરહાજરીમા આશ્રમનું કામ બરાબર ચલાવવાને લાયક થઇ હતી તેવી વિધવાઓને લઇને એકાતમા બેઠી. ત્યા બીજી કેટલીક વાતો કર્યા પછી તે બોલી કે—"એક વાત મારે તમને કહેવાની છે તે આજ કહુ છુ મારો વિચાર હવે આ સ્નેહભવન છોડીને જવાનો છે" સાભળનાર સ્ત્રીઓએ અચબો પામીને પૂછ્યુ "શા માટે તમે જાઓ છો? બીજે કિયે ઠેકાણે જશો?"

શોભનાએ કહ્યુ "તમે જુઓ છો કે મારૂ શરીર ધીમે ધીમે નબળુ થતુ જાયછે, અને લાગે છે કે હવે હું વધારે દહાડા જીવીશ નહિ તેથી મારી ઇચ્છા એવી છે કે જીંદગીનો બાકી રહેલો વખત કોઈ એકાત ઠેકાણે રહી પરમેશ્વરનુ ભજન કરતા કરતા પૂરો કરવો. મારાથી બની શક્યું ત્યાસુધી મે આશ્રમની સેવા કરી હવે તમે લાયક થયા છો તેથી બધો ભાર ઉપાડી લેશો તો મને નિરાત વળશે અને મારી ધારણા પાર પડશે." ખડતલની પેઠે તન તોડીને કામ કરનારી અને માતાની પેઠે સર્વની સભાળ લેનારી શોભના દેવીની આવી વાતથી સાંભળનાર બાઇઓને

મનમા એ પાપનું કામ છે એમ સમજીને ઘણી દિલગિરી સાથે તેઓ તેના વિચારને મળતી થઈ તેમને એક મત થયેલી જોઇને શોભના ઘણી ખુશી થઈ અને ખીલેલા ચહેરે તેમને કહેવા લાગી—

"તમને ધન્ય છે! પારકાની સેવા ચાકરીમા તમે તમારૂ જીવતર અર્પણ કર્યું તેને માટે હુ તમને ખરેખરા નસિબદાર સમજુ છું આ સ્નેહભવનના કામમાં તમે જે નિપુણતા-કાબેલિયતપણુ દેખાડો છો, તે ઉપરથી મને વિશેષ ભરૂસો બેઠેલો છે તમે ખુશીથી આશ્રમનો કારભાર તમારા માથે લો આગળ ઉપર બીજી કોઈ નવી બાઈને આશ્રમમા રહેનારાઓની સેવા ચાકરી કરવા માટે મુકરર કરવાની જો જરૂર પડે તો પહેલા તેના ધર્મ, જ્ઞાન અને આચરણની પક્કી તપાસ અને પરીક્ષા કરી જોજો. નઠારા આચરણવાળી, રગરાગ અને વિલાસ જેને વહાલા હોય તેવી, અને મૂર્ખ સ્રીના હાથમા આ સ્નેહભવનનો કારભાર સોપશો નહિ, એ વાત ખુબ યાદ રાખજો"

"ધર્મની બાબતમા મારે તમને એટલુ કહેવાનું છે કે-જેનો જે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ હોય તેને તે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા દેજો કોઈ માણસ પોતાના મનના ખરા ભાવથી ગમે તેવા હલકા ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખે તો તે પણ સારૂં છે. એવાને જોર જૂલમથી તમને વધારે સારા લાગતા બી-

જા કોઈ ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રખાવવાની જરા પણ કોશિશ કરશો નહિ. પરંતુ તેને ખરી કેળવણી આપીને તેની બુદ્ધિને ખીલાવજો અને તેના મનને નિર્મળ કરજો એટલે તે પોતાની મેળેજ સત્ય શોધી કહાડીને સીધે રસ્તે ચાલશે. બળાત્કારથી કરાવેલું કામ કદિ પણ સારૂં નહિ થતાં ઉલટું નુકશાન કર્ત્તા થાય છે. ”

“ બાળકોને ઉછેરવાના સંબંધમાં પણ બે બોલ કહુ છું. આ સ્નેહભવનમા જે છોકરા-છોકરા અને છોકરીઓ આવે છે તેઓ સઘળા અનાથ-નિરાશ્રિત-હોય છે. તેટલા માટે તમેજ તેઓની માતાઓ અને બહેનો છો એમ સમજવું તેઓના શરીર અને મન યોગ્ય રીતે કેળવાઈને દૃઢ અને જોરાવર થાય. તથા તેમના આત્મા પવિત્ર થાય એવી કોશિશ તમારે કરવી જોઇએ. જમીનદાર સદ્‌ગૃહસ્થે સ્થાપેલી શાળામાં તેઓ લખતા વાચતા શીખશે પરતુ તેમને સદાચરણી બનાવવાનુ જોખમ તમારા માથે છે તેમને માણુસ કર્યાથીજ માણુસને ઘટે તેવા સર્વ ગુણ કર્મવાળા થાય તે પ્રમાણે તેમને કેળવ્યાથી-આગળ જતાં દેશની ચઢતી કળા થશે આ બાળકોને ઉછેરવા તથા કેળવવાનુ કામ માથી ચઢિઆતું છે, માટે તે બરાબર બજાવજો.

“ વિધવા સ્ત્રીઓને બરાબર કેળવણી આપજો તેઓ હિતાહિત-ભલું બુરૂં-હાલત અને ઉપયોગીપણું સમજીને

જ્યારે પોતનો ભાર પોતે લેઈ શકે એવી થાય, ત્યારે જે રસ્તે તેમને ઇચ્છા હોય તે રસ્તે તેમને જવા દેજો. તમે બ્રહ્મચારિણી છો એવું જાણીને કોઇને પણ બળથી કે છળથી–કપટથી-તમારા પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ પાડશો નહિ. તેઓને ફક્ત એટલું સમજાવજો કે બ્રહ્મચર્યમાં મીઠાશ અને અનેક સુખ છે, પણ બીજી કોઇ રીતે હેરાન કરશો નહિ. જેઓ ખુશીથી તમારૂં એ મહાવ્રત–મોટો નિયમ–પાળવાને મરજી બતાવે તેમને મમતાથી તમારી સાથે રાખીને આ સ્નેહ-ભવનની સેવાના કામમા સામેલ કરજો ”

“ તમે સૌ સદાચરણી, સંસારના સુખ ભોગ છોડી દે ઇને જોગણો બનેલી, અને ધર્મને માટે પરોપકાર કરવા સારૂ પોતાના સ્વાર્થને પાટુ મારી રહેલા છો તેથી મારી ખાત્રી છે કે તમારો દાખલો દેખાડી બીજી ઘણી દુ:ખી અ-ને દુરાચરણી વિધવા બેહેનેને સુધારીને તમારા જેવી કરી શકશો. તમારો આત્મા ઇશ્વરમા અર્પણ કરીને તમે સરલ ધર્મના માર્ગમા પગ મૂકીને ચાલશો, તો તેમા ગમે તેટલી હરકત અને પીડાઓ નડશે તે છતા જગત્મા તમારો જયજ થશે, એ નક્કી સમજી રાખજો.

“ હવે બીજું કંઈ પણ હુ કહેવા ચાહતી નથી. તમારા જેવી સ્ત્રીઓને આટલુ પણ કહેવાના કાઇ જરૂર નહોતી, પરંતુ આટલા દિવસ સુધી આ સ્નેહભવનમાં તમારી

સાથે રહેવાથી પરસ્પર ઘણી પ્રીતિ થયેલી છે તેથીજ આંટલી વાતે મેં તમને કહી છે. છેવટે તમને સૌને મારી એજ વિનંતિ છે કે-તમારી આ જૂની સખી-બહેનપણીના જે જે અપરાધ થયા હોય તે સર્વ ક્ષમા કરજો." આટલું બોલીને શોભના ચૂપ રહી.

બીજે દહાડે સવારે શોભનાને કોઇએ જોઈ નહિ. ક્યાંથી જુએ? તે વનની શોભા વનમાંજ ભળી ગઈ. સ્નેહભ-વનમાંથી જો કે તે જતી રહી છે, તોપણ આખા આશ્રમમા ઠેકાણે ઠેકાણે જાણે તેની પવિત્ર મૂર્તિ બિરાજતી હોય તેમ સર્વનાં અંતઃકરણમાં અને નજર આગળ તે શોભી રહી છે.

સમાપ્ત.